

РЕЗЮМЕ

КЛАССИФИКАЦИЯ ГОНЧАРНЫХ ПЕЧЕЙ ВЕРХНЕГО ПОТИСЬЯ (III в. до н.э. – IV в. н.э.)

Мойжес В.В. (Ужгород)

В определении времени возникновения в Верхнем Потисье производства гончарной посуды и его развития важным источником выступают гончарные печи. Их анализ показал, что местное гончарное производство было основано с проникновением носителей латенской цивилизации, традиции которых не исчезали в регионе на протяжении веков. Вместе с этим, внедрялись и новые технологии, что отобразилось в появлении гончарных печей другой конструкции. В позднеримское время гончарное ремесло достигло своего апогея. Создаётся целая сеть мастерских на поселениях, а также гончарные центры, что было результатом прихода в регион римских провинциальных ремесленников, которые вместе с местными мастерами обеспечивали население качественной гончарной посудой.

Ключевые слова: Верхнее Потисье, гончарное производство, гончарные печи, классификация, типы, варианты, производственные центры, мастерские.

SUMMARY

CLASSIFICATION OF UPPER TISZA REGION POTTER'S STOVES (III CENTURY BC – IV CENTURY AD)

V. Moizhes (Uzhhorod)

Pottery kilns are important source for determination of the time of introduction pottery production in Upper Tisza Region.

Analysis shows that local pottery production was founded with appearance of transmitters of La Tène civilization who's traditions wasn't disappeared in region during centuries. At the same time new technologies was introduced that was reflected in appearance of kilns of new construction. Pottery production climaxed in the late Roman time. A whole network of workshop was created in settlements and big pottery centers that was the result of arrival of roman artisans who together with local masters provided the requirements of local population in high-quality pottery products.

Key words: Upper Tisza Region, pottery, pottery kilns, classification, types, options, production centers, workshops.

УДК 94 (37) (=1.37)

ДАВНЬОРИМСЬКІ ГРОМАДЯНИ ЦАРСЬКОГО ТА РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ПЕРІОДІВ

Алешкевич Я.А. (Ужгород)

Стаття присвячена характеристиці та аналізу окремої соціальної категорії давньоримського населення, представники якої були носіями почесного статусу громадянина. В ній розповідається про природу походження давньоримського громадянства, характеризуються права та обов'язки давньоримських громадян, визначаються причини та наслідки втрати громадянського статусу. В залежності від обсягу прав давньоримські громадяни поділялися на дві категорії: повноправних (патриції та, з часом, плебей) та неповноправних (вільновідпущеники). У студії розповідається про процес утворення нових соціальних спільностей – прошарків давньоримських нобілів, плебсу, пролетарів, характеризується притаманна їм система цінностей. Описується давньоримська система соціальних зв'язків по лінії патрон-клієнт.

Ключові слова: соціальна історія, громадянство, соціальні прошарки, права та обов'язки громадян, патриції, плебей, пролетарі, нобілітет, негромадяни, лібертини, патрон, клієнт, стародавній Рим.

Стародавній Рим виник та тривалий час існував у вигляді відносно невеликого полісу, який був розташований на берегах річки Тибр в історичній області Лаціум, яка відносно пізно була заселена італійським племенем латинів (орієнтовно у X ст. до н.е.). Легендарною датою заснування Риму є 753 р. до н.е. Частково ця дата підтверджена археологією. Ця наука стверджує,

що приблизно у VIII ст. до н.е. за 25 км від гирла Тибру на кількох навколишніх пагорбах (Пала-тин, Есквілін, Квірінал) з'являються перші поселення [3, с.12]. Силою їх мешканців на пагорбі Капітолій була побудована фортеця - своєрідний Акрополь (у давньоримському розумінні), а між пагорбами була облаштована досить велика площа - Форум (аналог ранньогрецької Агори).

Першому римському цареві Ромулу приписують перший поділ мешканців щойно заснованого міста на общини - триби. Триби (з латинської «tribus» від дієслова «tribo» - «поділяю») - являли собою общини, з представників яких складалося населення раннього Риму. Вважають, що поділ мав суто етнічний аспект [1, с.45], оскільки були: триба Рамнів (римлян), триба Тіцій (сабіян), триба Луцерів (етрусків). Кожна триба складалася з 10 курій, кожна курія з 10 родів, кожний рід - з 10 сімей.

Таким чином, римський народ, представники якого називали себе «*populus romanus quiritis*» (дослівно - «дітьми бога Квірина»), складався з трьох триб, тридцяти курій, трьохсот родів та трьох тисяч сімей. Вочевидь такий поділ не випадковий й був підпорядкований військовим інтересам, недаремно «курія» (лат. «*curia*») - у прямому сенсі «об'єднання чоловіків-вояків» [6, с.31]. На військовий принцип такого поділу вказує й назва божества: Квірин (лат. *Quirinus*) - в римській міфології один з найдавніших богів Італії, якого з часом замінив витіснив італійський бог Марс [6, с.33]. Цікаво, що культ цього бога був привнесений в Рим сабіянами. Римляни настільки шанували свого батька-засновника, що ототожнювали Квірина з самим Ромулом. В Римі на честь Квірина щороку влаштовували свято - Квіриналії.

Як бачимо, основою римського суспільства (первинною ланкою) була форма об'єднання людей у вигляді сім'ї («*familia*»). Давньоримська *familia* являла собою значно більше ніж просту родину, куди входять члени подружжя та їх діти. В римському варіанті *familia* об'єднувала, окрім чоловіка, дружини та їх дітей, масу інших людей - усиновлених дітей, онуків, незаміжних доньок, клієнтів, різноманітних залежних людей, рабів - яких усіх називали загальним терміном «агнати» (з лат. «*agnatus*» - дослівно «родич по батьківській лінії»). Очолював *familia* голова - батько - «*pater familia*».

Декілька родин об'єднувалися у екзогамний рід («*gens*»), який був своєрідною замкнутою корпорацією, члени якої були пов'язані спільним походженням (від легендарного предка), правом успадкування майна, мали спільні релігійні свята, спільне кладовище тощо. В ранню епоху рід мав спільні земельні володіння і гарантував безпеку та захист усім своїм членам [5, с.25]. Пережитки приналежності до певного роду можна було побачити в іменах стародавніх римлян: наприклад, Гай Юлій Цезар, Марк Туллій Цицерон. Кількість членів родів була різною. Наприклад, рід Фабіїв нараховував понад 300 чоловіків, а рід Клавдіїв майже 5 тисяч осіб, включно з дітьми та жінками.

Усі нагальні справи вирішувалися на зборах роду, до складу яких входили усі члени роду чоловічої статі. Очолював рід виборний

старійшина - «*princeps gentis*». За результатами майнової й соціальної диференціації владу на зборах намагаються захопити найбільш впливові люди, які й заклали фундамент появи такої категорії населення як патриції. Згодом патриціям почали називати усіх повноправних громадян Риму, а такими могли себе вважати члени 300 римських родів. Отже, патриції (від лат. «*pater*» - «батько») - представники родової аристократії в Стародавньому Римі (аналог давньогрецьким еспатридам). «Кращі» представники суспільства, які пишалися своїм родоводом, вважалися багатими та впливовими і в силу цього багатими та впливовими і в силу цього претендували на монополію влад. Патрицієм (та, відповідно, повноправним громадянином) можна було стати за правом народження, за правом всиновлення чи за правом нагородження.

Що ж являло собою римське громадянство?

Правами громадянина («*civitas*») володіли лише вільні і лише чоловіки. Жінки, які походили з аристократичних родів, формально вважалися громадянками Риму, але, на практиці, не мали жодних політичних прав [12, с.241]. Більш того, громадяни Риму поділялися на дві категорії: ті, хто володів усією сукупністю громадянських прав - «*civis optimo iure*» - повноправні громадяни та ті, хто володів лише приватними правами - «*civis minuto iure*» - неповноправні громадяни.

Розглянемо докладніше те, що собою являли представники обох категорій громадян.

Представники першої категорії носили білу тогу та мали право брати участь у засіданнях Народних зборів, право голосу на зборах, право бути обраним на певну посаду (в першу чергу, на посаду сенатора), право на апеляцію за наслідками судового розслідування, право на законний шлюб, право володіти рухомим та нерухомим майном, право на заповіт та на успадкування майна, право на здійснення релігійних обрядів та право на посаду священника.

Усі давньоримські громадяни було зобов'язані: брати участь у переписах населення, обов'язково служити у війську, обов'язково сплачувати податок - «*tributum*» (відмінили у 167 р. до н.е.) [11, с.64].

Громадянство було великою цінністю, ним пишалися, його втрата уподібнювалася смерті і вважалася дуже жорстоким покаранням. Римське громадянство можна було втратити назавжди («*capitis diminutio maxima*») чи на певний час («*capitis diminutio media*»). Людина остаточно позбавлялася громадянства якщо: потрапила у полон і ставала рабом, була засуджена за важкий кримінальний злочин (у такому випадку бувшого громадянина могли віддати у гладіатори чи вигнати за межі держави без права повернення й надання притулку), свідомо перейшла з римської

общини до неримської, ухилилася від військової служби чи від сплати податків, зрештою, за зв'язок із ворогом.

Давньоримські патриції протистояли іншій категорії населення, яке, з точки зору аристократів, вважалося другорядним. Мова йде про плебеїв.

Назва «плебеї» - походить від латинського «plebs» - «натоп». Це були особисто вільні люди, мешканці Риму, які мали неримське походження (походили з жителів сусідніх, підкорених та приєднаних до Риму латинських общин), але були схожі на римлян за мовою, релігією, звичаями, способом життя [4, с.151]. Плебеї царської доби перебували осторонь політичного та суспільного життя, тобто перебували за межами Римської общини (типові маргінальні елементи). Є досить цікава думка про те, що патриціями були етруски, що підкорили римлян, які стали називатися плебеями. Плебеї до певного часу не брали участі у Народних зборах, не мали права голосу, не могли бути обраними на жодну посаду, не мали доступу до общинної землі – «ager publicus» (хоча самі могли володіти невеликими земельними ділянками), не могли вступати у шлюб з патриціями. Від плебеїв вимагалось: сплачувати податки, виконувати різноманітні громадські функції, служити у римському війську. Плебеї мали право володіти майном на правах приватної власності (займалися землеробством, скотарством, торгівлею і ремеслом), право укладати угоди, захищати свої інтереси в суді. Отже, вони не повинні були мати патрона серед патриціїв.

Через усю ранню історію Риму простежується неупинна боротьба плебеїв та патриціїв, яка розхитувала стару римську родову общину. Плебеї, які на той час становили основну масу трудового населення, завдяки військовій виучці, озброєнню становили серйозну загрозу. До того ж серед них було чимало заможних людей, впливових родин, не менш давніх за патриціанські, з родинними традиціями й бойовими заслугами. Постійні конфлікти з приводу безправ'я плебеїв, неможливість користуватися правами громадянина (хоча вони несли тягар повинностей й захищали Рим) нерідко призводило майже до громадянської війни.

Вирішальний удар по родовій аристократії Риму наніс шостий цар цього міста - Сервій Туллій (578 - 534 рр. до н.е.). Його реформаторську діяльність можна співставляти з реформами Солона та Клісфена в Афінах. Головна сутність його реформ: покінчити із старим кровним (родовим) поділом суспільства і запровадити новий поділ, який базується на майновому принципі. Усе вільне населення Риму було поділено на 5 розрядів, причому за основу брала-ся земельна власність.

За результатом реформи плебеї фактично були прирівняні до патриціїв. За ними визнавалося право брати участь у Народних зборах, голосувати, займати більшість посад, брати участь у розподілі захопленої землі та рабів. Сервій Туллій наказав провести перепис громадян за новим критерієм і число громадян після реформи вже дорівнювало 80 тисячам. Таким чином був запроваджений новий поділ на триби (не плутати з первинними трибами-племенами). Нові триби втратили будь-яку племінну ознаку, вони були суто територіальними: 4 міські та 16 (17) сільських триб [7, с.117]. До складу кожної нової триби вписували імена громадян, які тут мешкали. Кожна триба проводила свої власні збори, проводила набір війська на своїй території та стягувала військовий податок.

Не зважаючи на проведені реформи, римський патриціат не визнавав рівноправ'я плебеїв, що дуже бентежило останніх. Були випадки, коли плебеї відмовлялися вступати в бій з ворогом і на знак протесту проти несправедливості щодо них залишали межі Риму разом із своїми сім'ями і переселялися на іншу територію (наприклад, на Святу гору), де погрожували заснувати нове місто. Такі акції протесту називалися «сецессіями» (від лат. «secessio» - «розкол»). Перша сецессія була здійснена у 494 р. до н.е. і призвела до перших поступок з боку патриціїв - вони погодилися на запровадження суто плебейської посади - народного трибуна. У 449 р. до н.е. здійснена друга сецессія, яка призвела до відставки децемвірів, які явно зловживали своїми обов'язками [4, с.166].

В окремих випадках обходилося без шантажу та погроз. Так, у 451 - 449 до н.е. був створений кодекс законів «Закони XII таблиць», у 445 р. до н.е. - «Закон трибуна Канулея» (дозвіл шлюбів між патриціями та плебеями), у 367 р. до н.е. - «Закон трибунів Ліцинія та Секстія» про встановлення земельного максимуму на ділянку з державного фонду у розмірі не більше 500 югерів (0,25 га) та про запровадження посади плебейського консула, таким чином плебеї потрапили у Сенат, у 326 р. до н.е. - «Закон Петелія», який відмінив боргове рабство, у 300 р. до н.е. плебеї отримали доступ до посад понтифіків, авгурів та феціалів, у 287 р. до н.е. - «Закон диктатора Гортензія» про обов'язковість виконання рішень (плебісцитів) плебейських зборів.

Таким чином, протистояння, яке тривало декілька століть, призвело до перемоги плебеїв, які були включені до складу «*populus romanus*» і утворили окремий прошарок повноправних громадян нешляхетного походження.

З кінця IV - протягом III ст. до н.е. з шляхетних патриціанських родів та багатих плебеїв поступово формується новий прошарок давньоримського суспільства - нобілітет. Чистокровних

патриціанських родів в добу пізньої Республіки залишилося дуже мало - Корнелії, Клавдії, Юлії. Їх буквально «затуляли» нові плебейські роди - Цециліїв, Метеллів, Ліцініїв, Кальпурнієв, Пізонів.

Назва нового прошарку походила від латинського «nobilitas» - «шляхетний стан» [10, с.247]. Це були великі землевласники та роботодавці («майнова аристократія»), з кола яких обиралися вищі магістратури (єдили, претори, консули) та сенатори. Юридично доступ на ці посади був відкритий для усіх бажаючих з категорії громадян, але спрацював психологічний бар'єр, який відгороджував від цих посад вихідців з передніх та нижчих верств громадян. Хоча історія знає декілька випадків, коли на ці посади проривалися люди нешляхетного походження. Наприклад, Катон Старший, Марій, Цицерон. Протягом свого життя вони повинні були витримувати постійні натяки та відверті образи щодо свого походження, але для своїх нащадків вони були справжніми нобеліями і їх воскові поховальні маски могли прикрашати житло нащадків.

Чому ж так важко було стати нобілем? Для того, щоб увійти в коло нобілів потрібно було мати статок у розмірі 1 млн. сестерційів [8, с.122]. Нобілі намагалися підкреслити свою величезними матеріальними компонентами. Так, лише вони мали право носити золоту печатку, мали право займати найкращі міста під час театральних вистав та розваг, право демонструвати на похоронах зображення своїх предків (воскові поховальні маски).

В політичному плані нобілі належали до угруповання оптиматів (від лат «optimus» - «найкращий») - прихильників Сенату і традиційних аристократичних форм правління. Оптимати вважалися консерваторами і намагалися будь за що зберегти аристократичну Республіку. Найбільш відомим з оптиматів був Корнелій Сула.

З II ст. до н.е. виокремився ще один прошарок - вершники («ordo equester»), проте вони не відбували служби у кінноті. Цікаво, що у першочинному розумінні вершники до IV ст. до н.е. дійсно служили у війську і отримували від держави так звані «кормові гроші» для утримання коня [6, с.213]. Це були громадяни Риму, які володіли майном: великі торговці, банкіри, скарбівари, землевласники. Інколи цей прошарок називали «римською грошовою аристократією». Вершники мали право обиратися на нижчі магістратури, мали право засідати у судових зборах, носити золоту печатку та займати місця позаду нобілів [6, с.214].

В політичному плані вершники складали «стяк угруповання популярів. Популярі (від лат. «popularis» - «народний») - політичне угруповання, яке спиралося на Народне зібрання, було

противником сенатської Республіки, захищало інтереси плебсу, провінціалів та вершників. Воно виникло в добу реформ Грахів як протиположність оптиматам. Популярі озвучували деякі утопічні ідеї та теорії ідеального політичного устрою, які були засновані на концепціях давньогрецьких філософів і на римських традиціях. Наприклад, вони часто мріяли відновити «золоте століття», коли «загальна бідність виключала будь-яку експлуатацію». Популярі закликали до безкоштовного розподілу усіх благ і до запровадження соціальних законів (наприклад, славнозвісні земельні закони братів Грахів). Цікаво, що до складу популярів могли входити й представники нобілітету, які часто спекулювали на народних потребах (наприклад, Марій, Помпей, Красс, Юлій Цезар).

Імператор Август проголосив звання вершника спадковим і встановив для них ценз у обсязі 400 тисяч сестерційів [2, с.45]. З вершників комплектувався командний склад війська, вищі посадовці з управління провінціями (префекти, прокуратори та ін.).

Поряд з різними категоріями аристократів жили і працювали дрібні, вільні виробники - землероби, власники або орендарі невеликих земельних ділянок, власники дрібних ремісничих майстерень, роздрібні торговці. Це був найчисленніший клас в стародавньому Римі, відомий, після виокремлення нобілітету під загальною назвою - «плебс» - «народ». Дрібні виробники працювали на земельних ділянках, в ремісничих майстернях, копальнях або на будівництві, де не застосовували, як правило, рабської праці. Відомі випадки використання дрібними ремісниками або землеробами рабської праці як додаткової робочої сили: основною робочою силою був сам землероб або ремісник і члени його сім'ї.

Пов'язані з різними галузями господарства, що мають різне юридичне положення, ці соціальні групи відрізнялися один від одного інтересами, іноді мали різну політичну орієнтацію. У Римі соціальна група дрібних вільних землеробів була однією з найважливіших. Від її економічного добробуту, політичної активності, цивільної зрілості залежали міцність державних інститутів, функціонування демократичних установ, характер соціально-політичних зіткнень. Землероб був особисто вільним, тобто незалежним від інших осіб або держави власником земельної ділянки (в більшості випадків від 3 до 5 га), що забезпечувала його прожитковим мінімумом. Землероб, як правило, не платив податків із землі. Для придбання знарядь праці, одягу і інших ремісничих виробів селянин вивозив на ринок і продавав сільськогосподарські продукти, тобто виступав частково як товаровиробник. Він був пов'язаний з ринком, знав ціни, торговців, володів

своєрідним господарським світоглядом. Проте зв'язки його з ринком були спорадичними, на продаж йшла лише невелика частина урожаю.

За римськими традиціями власником землі міг бути тільки повноправний громадянин. Дрібні землевласники були такими повноправними громадянами, учасниками Народних зібрань, могли голосувати, служити в цивільному ополченні [6, с.217]. Участь в народних зібраннях, де обговорювалися найважливіші питання внутрішнього і зовнішнього життя, розвивало особу античного селянина, формувало відчуття власної гідності і соціальної значущості.

До складу вільних дрібних виробників входили також городяни, що жили працею власних рук - ремісники і торговці. Вони брали активну участь в політичному житті міста, в діяльності народних зібрань, його численних органів. Їх майнове становище, особливо з розповсюдженням великих майстерень, було вельми нестійким, і держава приймала заходи для забезпечення прожиткового мінімуму цього прошарку громадян. По відношенню до них Рим проводив досить виважену соціальну політику. Перш за все передбачалося виведення тих, хто втратив зв'язок із землею і громадян, що живуть на міській заробітки, в колонії, де кожному колоністові надавали земельну ділянку.

Важливою мірою підтримки майнового добробуту бідних громадян було забезпечення їх роботою, за яку вони могли отримувати плату і забезпечувати свої сім'ї. При все зростаючій конкуренції рабської праці така політика держави була необхідною і соціально спрямованою. Держава стежила за тим, щоб ціни на хліб, який був основним продуктом харчування, були більш-менш стабільними; на торговців, що штучно накручували ціни, накладалися великі штрафи [9, с.188].

У стародавньому Римі, так само як і у давньогрецьких полісах, була ще одна дуже впливова категорія громадян, але при цьому її представників ми відносимо до так званих «декласованих елементів». Такою ж самою була природа їх походження - зміна ставлення до праці, конкуренція з боку рабської праці тощо. Таким чином, низький престиж фізичної праці призводив до того, що громадяни, особливо з середовища землеробів, вважали за краще практикувати випадкові заробітки, замість того щоб цілими днями працювати у майстернях чи на полях. Тогочасне суспільство саме породило цю нову соціальну категорію населення - категорію бідних громадян, які втратили зв'язок з виробництвом, були позбавлені майна, але при цьому - володіли повним набором громадянських прав, що відкривало їм шлях до Народних зібрань та обговорення державних справ. Ця маса людей тинялася по вулицях міста, жила з жебрацтва та випадкових державних подачок, любила

театральні вистави, різні громадські свята. У стародавньому Римі їх називали - пролетаріями (від лат. «proletis» - «нащадок»), бо нічого, окрім дітей, у них просто не було [9, с.317]. В добу ранньої Республіки для пролетарів був закритий доступ в армію, вони не сплачували податків.

Римляни повинні були проявляти турботу про своїх «знедолених» співгромадян, надаючи їм право отримати дармовий (дешевий) хліб або невелику суму грошей. Перші хлібні видачі були організовані ще у II ст. до н.е. за ініціативою Тіберія та Гая Гракхів (слід віддати їм належне, що вони витрачали на це власні капітали). Однак, у I ст. до н.е. ситуація змінилася: турботу про пролетарів взяла на себе держава. За законом Кассія (73 р. до н.е.) кожний пролетарій мав право на отримання щодня приблизно 1,5 кг хліба. Усіх пролетарів фіксували у спеціальних списках і вони отримували свій щоденний пайок з спеціальних державних складів. У середині I ст. до н.е. в Римі пролетарів нараховувалося до 300 тисяч осіб [9, с.318]. Додатково «підгодовували» пролетарів окремі політичні діячі, з метою посилення своєї популярності. Враховуючи те, що пролетарії відвідували засідання Народних зборів, то політики були зацікавлені в купівлі голосів пролетарів. За століття свого існування прошарок пролетарів набув своєї власної специфічної психології, відповідних норм паразитуючого життя та моралі. Недаремно давньоримський сатирик Ювенал, відчуваючи неприязнь до своїх співгромадян-пролетарів, вигадав вислів - «Panem et circenses» - «Хліба та видовищ», що варто розглядати як життєве кредо представників цього прошарку.

Представники другої категорії громадян - вільновідпущеники (з'явилися у добу Римської Республіки) не мали права обиратися на посади та голосувати у Народних зібраннях. Представників цієї категорії називали загальним поняттям: «лібертіни» (від лат. «libertinus», «libertas» - «вільний», «свобода»).

За своїм первинним соціальним статусом це були раби, які в силу певних обставин звільнялися з рабства. Нерідко господарі відпускали раба на свободу, отримуючи за це викуп або з міркувань елементарної вигоди, оскільки відпущений на свободу раб краще працював. Однак, тут існував віковий ценз - власник, якому було менше 20 років не мав права відпускати на волю рабів [12, с.64]. В окремих випадках звільнення рабів здійснювалося як акт милосердя та вдячності за вірну й тривалу службу. Милосердя, зазвичай, «приходило» перед смертю господаря - вказівка щодо звільнення раба (рабів) могла міститися у заповіті. Звільнення за заповітом стало настільки модним, що імператор Октавіан Август наказом встановив квоту на звільнення за заповітом. Якщо господареві належало 2-10 рабів, то звільнити

можна було не більше третини, якщо 30-100 рабів, то не більше чверті, якщо понад 100 - не більше 1/5, а загалом - не більше 100 осіб.

Звільнення супроводжувалося релігійною та юридичною процедурою. Господар мав покласти на раба руку і проголосити, що цей раб відтепер стає вільним (символічно - «йде на волю з-під руки господаря»). За іншою версією, господар мав торкнутися раба спеціальним жезлом та потиснути йому руку на знак визнання рівності їх становища. Однак, здобувши новий соціальний статус, бувший раб продовжував зберігати моральну та матеріальну залежність від свого бывшего господаря, наприклад, продовжував жити у будинку свого колишнього господаря й харчуватися з його кухні.

Фактично усі вільновідпущеники ставали клієнтами свого колишнього господаря, який відтепер по відношенню до них ставав патроном. Якщо вільновідпущеник вмирав не залишивши спадкоємців, його майно успадковував бувший господар. Певну кількість днів у році вільновідпущеник мав відпрацювати на бывшего господаря (вважалося, що мінімально таких днів могло бути від 10 - до 20, а максимально - стільки, скільки буде завгодно патрону) [2, с.310]. Періодично вільновідпущеник сплачував своєму бывшому власнику певну суму грошей за зокровительство, за можливість торгувати, запередодні свята вільновідпущеник мав принести бывшому власнику подарунок. Патрон мав право здати вільновідпущеника в найми, заклати його, передати у спадок своєму синові. Траплялися випадки, коли одного лібертина одночасно заповідали двом братам, які повинні були поділити його між собою.

В добу раннього патронату існували певні традиції спілкування патрона та клієнтів. Наприклад, усі клієнти хором повинні були вигукнути привітання - «ave!» і у відповідь патрон мав потиснути кожному клієнту руку й поцілувати його. Ця традиція проіснувала до кінця I ст. н.е. Ще у I ст. до н.е. патрон їв разом із клієнтами за одним столом, пізніше - 3-4 клієнти, а іншим давали гроші на їжу.

Досить специфічним було становище жезлок-вільновідпущениць. Так само як й чоловіки бывша рабня повинна була відпрацювати певну кількість днів у році на свого бывшего власника (власницю). Так тривало аж до того моменту, коли вільновідпущениця вийшла заміж, або з досягненням нею 50-ти річного віку [12, с.65]. Цікаво, що перше знаходження своє обґрунтування з правової точки зору, стільки «жінка не може одночасно слугувати своєму патрону і своєму чоловікові». Патрон із жезлок-вільновідпущениці виходити заміж.

Інтереси патрона захищала держава і якщо вільновідпущеник порушував правила стосунків,

то бувший господар мав право покарати відступника на власний розсуд. Якщо вільновідпущеник ображав свого колишнього власника, то його могли відправити на копальні, а якщо вбивав свого колишнього власника, то його судили як такого, що «вбив свого батька». Залежність від бывшего господаря демонструвалася у структурі імені вільновідпущеника, який мав додати до свого імені особисте та родове ім'я бывшего власника. У добу Республіки вільновідпущеники складали досить відчутну частку населення міста. Незважаючи на те, що більшість вільновідпущеників мали іноземне походження (греки, галли, сарди тощо), вони здобували певні громадянські права (обмежений варіант, наприклад, могли голосувати у трибунних коміціях). Однак, заборон було значно більше. Наприклад, вони не мали права судитися із бывшим власником, права претендувати на вищі посади, права служити у війську (окрім непростигної служби на флоті в якості простих матросів) [6, с.199], права на шлюб з повноправним громадянином.

Таким чином, ми бачимо те, що суспільство ніколи не забувала про колишній соціальний статус вільновідпущеника, чисельними обмеженнями утворюючи дистанцію між громадянами та представниками цієї категорії населення, розміщуючи їх нижче за пролетарів. Лише їх нащадки (можливо через декілька поколінь) могли розраховувати на повноцінний статус римського громадянина.

До сих пір в істориків немає можливостей встановити число вільновідпущеників, хоча поодинокі інформації з цього приводу є. Наприклад, у місті Геркуланум було знайдено список, який містить імена 240 лібертинів, а у Капуї вони склали чи не половину мешканців міста, а у грецьких містах Південної Італії приблизно 1/6 мешканців [3, с.311]. Щодо самого Риму, то тут інформація відсутня, хоча припускають, що навіть громадянин найскромнішого статусу міг володіти декількома вільновідпущениками. Лібертини, не маючи доступу до державних посад, могли зробити кар'єру будучи секретарем, писарем, бібліотекарем, лікарем, вчителем, поетом, охоронцем, пожежником, наглядачем або просто виконавцем певних повинностей. Вони мали право займатися ремеслом, інколи - торгівлею, однак більшість з них віддавали перевагу праці інтелектуального характеру (наприклад, лібертинами були поети Лівій Андронік та Теренцій, а поет Гораций був сином лібертина). Особливо перспективними в цьому плані для лібертинів була доба пізньої Республіки. Названі професії вимагали наявності інтелекту та освіченості.

В добу пізньої Республіки система клієнтели втрачає свою актуальність, але поняття «клієнт» зберігалося і застосовувалося по

відношенню до будь-якої людини, яка потребувала та шукала захисту.

1. Вегнер В. Рим: Начало, распространение и падение всемирной империи римлян: В 2-х т. – Т.1. – Минск: Харвест, 2002. – 656 с.
2. Гиро П. Быт и нравы древних римлян. – Смоленск: Русич, 2001 – 576 с.
3. Грималь П. Цивилизация Древнего Рима / Пер. с франц. И.Эльфонд. – Екатеринбург: У-Фактория; - М.: АСТ МОСКВА, 2008. – 512 с.
4. Лісовий І.А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. – Львів: Вища школа, 1988. – 200 с.
5. Маяк И.Л. Рим первых царей (Генезис римского полиса). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 272 с.
6. Махлаюк А.В. Солдаты Римской империи. Традиции военной службы и воинская ментальность. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; Изд-во «Акра», 2006. – 440 с.
7. Римские древности: Краткий очерк / Под ред. И.в.Алферовой. – Смоленск: Русич, 2001. – 384 с.
8. Роббер Ж.-Н. Рим. – М.: Вече, 2006. – 384 с.
9. Сергеенко М.Е. Жизнь древнего Рима: Очерки быта. – СПб.: Журнал «Нева», Издательско-торговый дом «Летний сад», 2002. – 416 с.
10. Словарь Античности: около 3600 статей / Г.В.Щеглов, В.Арчер. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 415 с.
11. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
12. Фролов Э.Д. Парадоксы истории – парадоксы античности. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2004. – 420 с.

РЕЗЮМЕ ДРЕВНЕРИМСКИЕ ГРАЖДАНЕ ЦАРСКОГО ТА РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПЕРИОДОВ

Алешкевич Я. А. (Ужгород)

Статья посвящена характеристике и анализу отдельной социальной категории древнеримского населения, представители которой были носителями почётного статуса гражданина. В статье рассказывается про природу происхождения древнеримского гражданства, определяются причины и последствия утраты гражданского статуса. В зависимости от объема прав древнеримские граждане делились на две категории: полноправных (патриции и, со временем, плебеи) и неполноправных (вольноотпущенники). В статье идет речь про процесс образования новых социальных общностей – прослойки древнеримских нобилей, плебсу, пролетариев, характеризуется соответствующая им система ценностей. Описывается древнеримская система социальных отношений по линии патрон-клиент.

Ключевые слова: социальная история, гражданство, социальные прослойки, права и обязанности граждан, патриции, плебеи, пролетарии, нобилитет, полноправные и неполноправные граждане, либертины, патрон, клиент, древний Рим.

SUMMARY ANCIENT ROMAN CITIZENS OF THE TSAR AND REPUBLICAN PERIODS Ya. Aleshkevich (Uzhhorod)

The article is focused on the characteristic and analysis of the separate social category of ancient Roman population, the representatives of which were the bearers of the honorary status of a citizen. The article describes the origin of ancient Roman citizenship, defines the reasons and consequences of the civic status loss. Depending on the scope of rights ancient Roman citizens were divided into two categories: enjoying full rights (patricians and, in the course of time, plebeians) and not possessing full rights (libertines). The article describes the process of new social communities formation – a layer of ancient Roman nobility, proletarians, the corresponding system of values is characterized. Ancient Roman system of social relations in the area of patron – client.

Key words: social history, citizenship, social layers, rights and duties of citizen, patricians, plebeians, proletarians, nobility, possessing and not possessing full rights, libertines, patron, client, ancient Rome.